

Jókai román tárgyú novellái.

*A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálynak
1935. március hó 28-i szakülésén tartott előadás.*

1848—49 lázas eseményei után Jókai egyelőre pihenni kényszerült. A még alig huszonötéves ifjú azonban természeténél fogva sem lett volna képes arra, hogy napjait tompa kétségbeesésben, tétlenül töltsse el. Alig volt a nagy író életében korszak, amelyben többet tanult volna, mint az 1850-es évek elején, amikor a született művész határozott ösztönével figyelte meg a magyar nép faji sajátosságait, épúgy a vele együttlakó többi népeket is; amikor hozzálátott a vándorló tréfák és anekdoták összegyűjtéséhez; és mindezek mellett nagyszabású történelmi tanulmányokat végzett, sokkal szélesebbkörűeket és alaposabban, mint ahogyan azt az eddigi kutatás általában föltételezte. Érdekesen bukkanak előnkbe Jókai tanulmányai munkáinak tükrében: 1851-től kezdve sorra jönnek: *Cserei, Gibbon, a nagy francia anekdota-gyűjtemény, Bethlen János, majd Hammer-Purgstall óriási méretű török történelme és az akkor frissen megjelent Poujoulat-féle török történelem német fordítása.* Ez csupán szerény választék, mert egészen biztosan jóval nagyobb az anyag, amelyet Jókai alig néhány év alatt nemcsak csupán fölületesen, hanem sokszor meglepő alaposággal átkutatott. Egyik-másik műnek a terjedelme is óriási; így Gibbon, vagy pedig Hammer-Purgstall figyelmes átolvasása önmagában is nagy munkát kíván. Mi fordította Jókai figyelmét épen ebbe az irányba? Ennek magyarázata talán nem nagyon nehéz. A szabadságharc után sok magyar menekült külföldre; a menekülés útja pedig csupán Törökország felé volt nyitva s ez az ország ebben az időben még közvetlenül határos volt Magyarországgal. Törökországban régi hagyomány parancsolta a menekültek felkarolását: Kossuth és társai szíves vendégszeretetre találtak. Lassanként hírek érkeztek a kibujdosottaktól, életük olyan szoros kapcsolatban állott e bomladozó birodalom belviszonyaival, hogy az érdeklődést a török szokások és erkölcsök, történelem és nyelv iránt önkéntelenül is felkeltették. *A magyar nábobban Kecskerey* a kor divatjának hódol, amikor török inast tart és vele törökül beszél. Jókai romantikus képzeletét módfelett izgatta a rejtélyes Kelet. Az általános érdeklődést még fokozta az 1853-ban kitört orosz-török háború, amelyben csaknem egész Európa a törökök pártját fogta. Mennyivel melegebb érdeklődésre számíthatott a törökök ügye a magyaroknál, akik amúgyis gyűlölettel és fájdalommal gondoltak szabadságuk eltiprójára, a törökökkel szemben álló oroszra. A török események azonban szoros

kapcsolatban állottak az ott élő keresztény népek történetével, hiszen Törökország akkor még — legalább is papíron — magában foglalta a Román Fejedelemségeket és Szerbiát is, a mai Bulgária pedig tökéletesen be volt kebelezve az akkor még óriási terjedelmű birodalomba. A török történelem tanulmányozása egyet jelentett a román, szerb, bulgár és görög történelem főbb mozzanatainak ismeretével. Innen indul ki Jókai érdeklődése a román nép iránt, ebben az időben ismerte meg a Román Fejedelemségek történetének egyik fejezetét, amelyet azután ismételtelen felhasznált román tárgyú novelláinak keretéül.

Jókai első román tárgyú novellája az 1853-i orosz-török háborúról írott könyvében jelent meg *A bojár-leány*¹ címen 1855-ben. A bevezetőben ismertetett vonásokat jellemzően igazolja.

Küriáki Sándor Havasalföldön lakott, ahol előkelő főúr, bojár volt. Részt vett 1825-ben a hetéria küzdelmeiben. Az ő testvére adta ki magát Jordaki helyett a kolostorban, mire lefejezték. A fejét megváltotta és eltemette. A felkelés szerencsétlen vége után elvonult a világtól. Hat fia volt és egy leánya: *Neszte*. 1853-ban azzal jöttek hozzá fiai, hogy nagy hadjáratot indított az orosz a török ellen, ütött a bosszú órája. Erre az ősz Küriáki azt hitte, hogy itt a harc, „*mely a román népet felszabadítja s olyan urrá teszi ismét apái földén, amilyen volt a nagy Bazarád alatt!*” Örömmel üdvözölte az oroszokat, gazdagon megvendégelte őket és fiait harcra készítette. A lakoma alkalmával *Neszte* hárfakiséret mellett elénekelt a szép *Lienka* regéjét. Ez arról szólt, hogy a várnai ütközetbe ment a magyar király, Hunyadi János és *Drakul* vajda. Ennek leánya volt *Lienka*, aki a király mellett lovagolt és vele együtt esett el.

A nagy lelkesedésben *Neszte* felajánlotta, hogy kémkedni fog az ellenfél táborában. Minthogy anyja lengyel nő volt, ő maga is kitünően tudott lengyelül és kiadta magát menekült lengyelnek. Tisztnek öltözve átkelt a Dunán egy lélekvesztőn és kikémlelte a törökök állásait.

Egy napon *Giurgiuban*² időzött a szép *Neszte* egy kávéházban több tiszt társaságában. Egyszerre larmát hallottak, egy embert vittek vesztetni. Egy csolnakos volt; a törökök ugyanis minden csolnakot összeszedtek, hogy a kémkedést megakadályozzák. *Nesztét* egy tiszt karonfogta és kényszerítette, hogy jöjjön el e látványosságra. *Neszte* azonnal megismerte, hogy ez az ő csolnakosa, akit bizonyára utána küldöttek. Az utolsó pillanatban az ember ráismert és *Nesztére* mutatott. *Neszte* azonban kihasználta a pillanatnyi zavart és azt állította, hogy az őt karonfogó tiszt a kém. Nehány perc alatt a Duna partjára sietett és a vízbe vetette magát. Bár üldözték, megmenekült és elérte a túlsó partot, ahol elájult. Itt a kozákok megismerték, hogy leány és erőszakoskodni kezdtek vele. *Neszte* azonban a kozákok saját pisztolyával lelőtte és megmenekült. Nagy fáradalmak után hazaért, s megdöbbenve látta, hogy kastélyuk rom. Egy öreg jobbágy sirva mesélte el, hogy az oroszok összeveszttek *Küriáki*val és egész családját lemészárolták, kastélyát pedig felgyújtották. Az orosz tábornok semmit sem tudott a *Küriáki* család vesztéről. Így *Neszte* felkereste és behatóan tájékoztatta, hogy milyen az ellenfél állása. Ez a tájékoztatás azonban félrevezetés volt. Az oroszok a hamis adatok alapján megvívták az ütközetet és borzasztó vereséget szenvedtek. *Küriáki* leánya pedig kolostorba vonult.

¹ Jókai Mór: *Véres könyv*. Először megjelent három kötetben Pesten 1855-ben. A Nemzeti Kiadásban: *Véres könyv. Csataképek a keleti háborúból*. Bp. 1894. A Nemzeti Kiadás XIX. kötete. A novella ez utóbbi kötet 268–288. lapjain található.

² Jókainál: *Dsurdsu*.

Ez a novella jellemzően mutatja Jókai felfogását és tárgyi ismereteit a román viszonyokról. Amit itt téved, az végig kísérte összes hasonló körből vett novelláiban; amit a románokról elképzelt vagy elgondolt, azt később is hűségesen megismételte. Jókai voltaképen egy jelentős román történelmi eseményt ismert: *Ypsilanti felkelését* és ezzel kapcsolatban *Tudor Vladimirescu* forradalmi mozgalmát. Ezt emlegeti is mindjárt novellája elején, de az évet nem jegyezte meg jól magának — meglátjuk, hogy ez a hibája ismételtén visszatér — és úgy vélekedett, hogy ezek a mozgalmas események 1825-ben történtek.³ Jókai további működése szempontjából igen érdekes, hogy már itt említi Jordaki szerepét, hősi halálát egy kolostorban, szóval a hetéria mozgalmának egyik leggyászosabb eseményét.

Másik érdekes felfogásbeli tévedése Jókainak szereplői nemzetiségében rejlik. Úgy hiszem, hogy Jókait nagy zavarba lehetett volna hozni, ha valaki e novella megírásának idejében megkérdezte volna tőle, hogy miként kerülnek a görögök a Román Fejedelemségekbe. Így például itt is novellájának hősét Küriákinak hívják. A hat fiú neve: Iuon, Pavlo, Sándor, Leo, Euthym és Péró. Hogy ezek jórészt nem hangzanak valami románosan, az Jókainak szemmel láthatólag nem tűnt fel. Jókait az tévesztette meg, hogy a román történelemben szerepet vívő férfiak között tömegesen talált ilyen neveket: Cantacuzeno, Ypsilanti, Ghica, Maurocordato, Brâncoveanu, stb. Minthogy a román történelmet nem ismerte alaposabban, ezen úgy segített, hogy a fanariótákat megtette fanatikus román hazafiaknak. Ez még csak megjárja az 1850-es években, amikor a görög arisztokrácia valóban lelkes románná alakult, de aligha volt helyén a század elején.

Van azonban Jókai novellájának más érdekessége is. Már itt felbukkan a jele, hogy Jókai ismerte a román népköltészetet. Az a románé, melyet Neszte ebéd alatt *Szép Lienkáról* énekel, feltűnően hasonlít e kor román irodalmának népies hangú elbeszélő költeményeihez, amilyeneket különösen Alecsandri egykorú költeményei között olvashatunk. A törökök elől a Dunán átúszó és így menekülő leány alakja pedig a román népköltészet egyik legjellegzetesebb jelensége. Alecsandri híres népköltészeti gyűjteményében,⁴ amely először 1852-ben, tehát három évvel Jókai novellája előtt jelent meg, olvashatjuk a *Kira* című költeményt, melyben egy román leányt, Kirát, elrabol a török és Brailánál átviszi egy csolnokon a Dunán. Kira bátyjai a csolnak után úsznak és megmentik a leányt. Minthogy azonban azt hiszik, hogy Kira jószántából követte a törököt,⁵ a leányt máglyán megégetik, bármennyire esküdjözik is, hogy ártatlan. Hasonló tárgyú költeményt közöl Vulcanu nép-

³ A helyes évszám: 1821.

⁴ *Poesiile populare ale Românilor. Adunate și întocmite de Vasile Alecsandri.* București. Tipografia lucrătorilor asociați. 12. Pasagiul Român. 12. MDCCCLXVI. — A *Kira* című költemény e kiadás 116–120. lapjain olvasható.

⁵ A költemény a törököt „arab“-nak nevezi.

költészeti gyűjteménye is.⁶ Ebben Ilonka Belgrádban lakik. Itt fogják el a törökök. A leány útközben a Dunába ugrik és úszva megmenekül a törököktől. Ez így egymagában még gyenge bizonyíték lenne arra, hogy Jókai valóban ismerte a román népköltészetet, de a továbbiakban jóval nyomósabb érvekkel támogathatjuk állításunkat.

Jókai *Bojár leány* című novellája nem tartozik a kitűnő romantikus jeles alkotásai közé. Nem tárgyi tévedéseiben rejlik gyengesége, hiszen Jókai e szempontból bírálni nem valami igazságos dolog; van ebben az elbeszélésben valami hideg fesszesség, valami üres retorika, ami a műalkotás becsét és élvezhetőségét lerontja. Azt mondhatnám, hogy az egészen olyan hangulat ül, mintha Jókai maga sem hitt volna abban, amit leírt és állandóan tudatában volt annak, hogy nem hisz elbeszélésének igazságában.

Émlítettem már, hogy Jókai a *Bojár leány* bevezetésében érdekes célzást tesz Jordaki esetére. Amit ott mond, az dióhéjban tartalmazza két évvel később megjelent novellájának tárgyát. A *Jordaki feje* című novella⁷ az 1821-i Ypsilanti-féle felkelés egyik érdekes mozzanatát örökíti meg.

A drágásani ütközetben elhullott a hetéria szent serege. Mindössze harminchárom ifjú menekült meg Jordaki vezérlete alatt. Ezek magukkal hurcolták a szultán vejét, Tyndari bégét és a zeki zárdába menekültek. Az apátnő szívesen látta őket. A zárdá termében holtan feküdt Jordaki nővére, akinek vőlegénye, Mariotisz Naszta, az ifjak között volt. A törökök vezére, Girlet aga, ostrom alá vette a zárdát. Tyndari bég még biztatta a toronyból, hogy csak ostromolja az ellenséget. Erre Jordaki lelőtte őt. Girlet aga most körülzártá az épületet és kiéheztette őket. Végső szükségükben elhatározták, hogy Jordaki lemegy a pincébe és felgyújtja a felhalmozott puskaport, míg a többiek gyászdal énekelnek. Ebbe mindnyájan beleegyeztek, csupán Mariotisz Naszta, a szép Iréne vőlegénye, ellenkezett. Ő a többiek megvetésére a törökök táborába ment és azt állította, hogy ő Jordaki. Az aga ugyanis a többieknek kegyelmet ígért, ha vezérüket kiadják. Az aga pecsétes kegyelemlevelet állított ki, de amikor ebben bízva, elhagyták a kolostort, mindnyájukat megkötöztette. Az elfogott görögök csupán azt kérték az agától, hogy még egyet énekelhessenek a kolostorban. Girlet aga ezt megengedte. Az ének felhangzott, Jordaki pedig, aki a pincében várakozott és a történetekről mitsem tudott, a levegőbe röpitette a zárdát. Két hónap múlva Jordaki elnyomorodva a sztambuli kórházban tért magához. Nem tudták, hogy ő Jordaki és szabadon bocsátották. A nyomorék kiment az utcára. A szerály előtt egy kikiáltó keltette fel figyelmét. A kikiáltó nagy hangon hirdette, hogy itt látható a lázadó Jordaki feje. A fő a Mariotisz Nasztáé volt.

Az ember valósággal elszomorodik, ha a józan kutatás világánál kénytelen ráeszmélni arra, hogy ez a történet, legalább is ebben az alakban, a képzelet világába tartozik. A történelem Jordakija, az Ypsilanti-felkelés leglelkesebb vezére, a hetéria mozgalmának idején ötven éves

⁶ *Román népdalok. Fordították Ember György, Grozescu Julián, Vulcanu József, Bevezette Vulcanu József.* Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, az Athenaeum Tulajdona. 1877. Az *Ilonka* című költemény a kötet 8–12. lapjain olvasható.

⁷ Először megjelent a *Szépirodalmi Közlöny* 1857. évfolyamában. Másodszor a *Dekameronban*, 1858-ban. A Nemzeti Kiadásban a XI. kötet 193. lapján található.

volt, nem pedig tizenhétéves ifjú. A Jókaitól említett „zeki“ zárda voltaképen a Secul zárdát jelenti, ahol Jordaki valóban hősi halált halt és nem menekült meg. A novellában említett többi név nem történelmi.⁸

Hogy honnan merítette Jókai az elbeszélésének tárgyát, arra elég könnyű rájönni, ha ekkori munkásságát figyelemmel kísérjük. Jókai 1854-ben adta ki a *Janicsárok végnapjai* című regényét, ennek jegyzeteiben pedig ismételten hivatkozik az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ra. Minthogy a *Janicsárok végnapjai* című regény elsősorban Ali janinai basa végső küzdelmeivel és bukásával foglalkozik, ez pedig 1820—1822-ben játszódott le, nagyon természetes, hogy Jókai az 1821. év eseményeit egy egykorú hírlapban, az *Allgemeine Zeitung* 1821. évfolyamában olvasta.⁹

Az *Allgemeine Zeitung*, melyet megjelenési helyéről neveztek augsburginak, konzervatív szellemű lap volt, amely mindenekelőtt Metternich reakciós politikáját támogatta. Igy rossz szemmel nézte a görög szabadságharcot is, de kénytelen volt a vonatkozó híreket közölni. Jordaki 1821 július 14-én bukkan fel benne először és innentől kezdve hónapokon keresztül sűrűn szerepel. A lap beosztásánál fogva, mint-hogy a híreket országoként csoportosítva hozza, az akkori Román Fejedelemségek pedig Törökország kötelékébe tartoztak, a hetéria és Jordaki ügye a legszorosabban összekapcsolódott a janinai basa küzdelmeivel. Így Jókainak akarva-nem akarva, végig kellett olvasnia Jordaki történetét is, amikor Ali basa életéhez keresett adatokat.

Az első alkalommal (júl. 14.) arról értesülünk, hogy a drágășani harctéren csupán Jordaki maradt hatvan emberével és ő fedezte a visszavonulást. Később azt halljuk, hogy a hetéria hívei a hegyekben bujdosnak. Egy csapat a slatinai kolostorba menekült (aug. 26.), itt a törökök ostrom alá fogták őket. A török csapat vezetője, a *bim-basi megadásra szólította fel őket, de ezt ebben a pillanatban lelőtték*. A további hírek azután egészen közel visznek a novellában ismertetett eseményekhez, Jordaki és Farmaki a *Seka* kolostorba húzódtak mintegy háromszáz hetéristával (szept. 20.) A kolostort szept. 17-én ostromolják a törökök, de egyelőre kevés sikerrel, mert nincsenek ágyúik. Október 15-én részletes tudósítást kapunk: Selihar bej ötezer emberével Niamz (Neamțu) környékén harminc göröggel ütközött össze. Ezek visszavo-

⁸ Mindezt igen alaposan összefoglalta és a vonatkozó történelmi irodalomra is utalt Bitay Árpád, aki a novellát is lefordította *Capul lui Iordache* címen a következő munka függelékében: *Mauriciu Jókai. Biografie și caracterizare cu prilejul aniversării de o sută de ani dela nașterea lui*. Din incredințarea și cu sprijinul Ministerului Artelor și al Cultelor de Dr. Gheorghe Kristóf, profesor de la literatura maghiară la Universitatea din Cluj. Ca adaos: câteva nuvele caracteristice de ale lui Jókai. Traducere de: Dr. Árpád Bitay, profesor la liceul de fete „Marianum“ din Cluj. „Minerva“ Institut de Literatură și Tipografie S. A. Cluj. (Megjelent 1925-ben.) A fordítás a kötet 119—124. lapjain. Jegyzet a 124—125. lapokon. Már Bitay is úgy vélekedik, hogy Jókai valószínűleg valamilyen hírlapból meríthette tárgyát.

⁹ A *Janicsárok végnapjai* és az *Augsburger Allgemeine Zeitung* közötti összefüggést tárgyalja Czunya Miklós *Jókai töröktárgyu regényeinek forrásairól* című értekezésében (Budapest, 1934.), a 26—29. lapokon.

nultak Sek kolostorba. Ez igen erős épület, erdős hegyek között. A görögök a falakon tüzeléssel védekeztek. Már napok óta folyik az ostrom eredmény nélkül. A rákövetkező napon a következő hírt olvassuk: A Piatra melletti Ruhren kolostort a törökök bevették; csupán három hetérista menekült meg. A halottak között van állítólag Jordaki is, aki igen hősiiesen viselkedett.

Okt. 18-án:¹⁰ „Als Salisch Pascha von den fruchtenlosen Bemühungen der Türken gegen das Kloster Seck unterrichtet wurde, begab er sich selbst an der Spitze von 1000 Mann den 23. dahin. Den andern Morgen liess er die Griechen auffordern, sich zu ergeben, indem versichert wurde, es sollte keinem etwas zu Leide geschehen, im Gegentheile jedem frei stehen, sich wohin er wolle zu begeben. Die Griechen, diesen Versicherungen trauend, öffneten die Thore, und legten die Waffen nieder; aber die Janitscharen fielen über sie her und hieben sie zusammen.“

Okt. 19-én: „Den neuesten aus der Moldau einlaufenden Nachrichten zufolge war das feste Schloss Secku (unweit Nyamz), in welches sich die Überreste der Insurgenten mit den beiden Kapitäns, Jordaki und Farmaki, geworfen hatten, am 24. Sept. nach einem heftigen Bombadament von mehreren Tagen, von den türkischen Truppen unter Salih Pascha's Kommando mit Sturm erobert, und alle darin befindlichen Insurgenten, meistens Albaneser, mit Ausnahme der beiden obgedachten Kapitäne, welche gefangen nach Konstantinopol geschickt wurden, niedergemacht worden.“

Okt. 21-én az előző hírt megerősítik azzal a különbséggel, hogy Jordaki, nehogy az ellenség kezébe kerüljön, elégette magát. Még részletesebben értesülünk a következő számból: Jordaki beteg volt és sebekkel borítva egy cellában találták. Most fegyvertársával, Farmakival együtt, Konstantinápolyban a legszörnyűbb halál elé néz. „Ihre Namen wird die Geschichte verewigen, und Europa ihnen ein gerechtes Mitleiden zollen...“ Okt. 23-án: Még megerősítésre szorul Jordaki elfogatásának híre, minthogy a menekültek elbeszélése szerint három társával sikerült megszabadulnia. „Ein Grieche, der sich im Kloster Seku edelmüthig für ihn ausgab, soll dadurch seine Rettung möglich gemacht haben.“ Ez a hír még október 27-én is tartja magát: Jordaki sorsa még mindig vitás. „Die Meisten behaupten, er sey glücklich gerettet.“ Mások viszont azt állítják, hogy elégette magát feleségével és gyermekeivel együtt. A törökök két foglyot küldöttek Konstantinápolyba: az egyikről azt állítják, hogy Jordaki, a másíkról pedig, hogy Farmaki. Csak okt. 31-én kapunk világosabb hírt: most már bizonyos, hogy Jordaki a lángok között lelte halálát. Betegen feküdt a kolostor egyik cellájában, de — sejtve sorsát — szalmát és szurkot tétetett ágya mellé. Amikor a törökök közeledtek, sajátkezüleg felgyújtotta a cellát és így szenvedett hősi halált.

Dec. 7-én olvassuk a dráma végét: „Aus der Moldau sind mehrere

¹⁰ Eredeti helyesírással.

von den bei der Einnahme des Schlosses Secku gefangenen Insurgenten hieher¹¹ gebracht worden: *Zweiunddreissig* derselben wurden gestern Nachmittags in den verschiedenen Quartieren der Stadt und der Vorstädte, *Kapitain Farmaki* aber in der Hauptstrasse von Pera, enthauptet.“

Jókai tehát mindent készen kapott. Csupán a mesteri bonyolítás az ő műve. Az anyag, a maga történelmi ellenmondásaival és valótlanságaival is, ott feküdt előtte. *Jókai nem volt kritikai elme*: ő egy anyaggal kapcsolatban nem azt vizsgálta, hogy abban mi az igaz, hanem azt, hogy meseszövésszempontjából mi használható. Készen kínálkozott: a harminchárom ifjú, a békére felszólító török lelövése, a hősi önfeláldozás, a menekülés, sőt — ami a száraz és rideg Augsburger Allgemeine Zeitung-nál a legnagyobb ritkaság — még a résztvevő, barátságos és lelkesült hang is. Jókai figyelmét rögtön fölkellette a hálás anyag, amint azt két évvel előbb kelt novellájának célzása világosan bizonyítja. Szokása szerint bizonyára jegyzeteket készített belőle és két év múlva megírta egyik leglendületesebb, legszebb elbeszélését. Jókai novellája elbeszéléseinek heroikus csoportjába tartozik. Szokása volt neki a hősi bátorságot, a férfias elhatározást és a szabadságért folytatott küzdelmet prózai óda formájában megörökíteni. Ezt tette itt is. Novellája költszétének maradandó kincseihez tartozik.

Jókait a történelem regényes mozzanatai mellett különösen érdekelte a román nép. Második erdélyi útján, 1858-ban, épen a románoktól lakott aranybánya-vidéket járta be¹² és figyelmét különösen felkeltette a román nép életmódja, szokásai, mondái és általában mindaz, ami egy nép sajátos belső életét alkotja. Idevágó regényei élénken bizonyítják meleg érdeklődését. Érdekes, hogy ebben az időben két novellát írt, amelyek a román néppel foglalkoznak. Mindkettő a *Dekameronban* jelent meg először, második erdélyi útjának évében.

Az egyik novella erdélyi tárgyú: *Egy haramia-banda a havason*.¹³

Ezelőtt ötven-hatvan esztendővel — természetesen a novella keletkezésének idejétől számítva — Aradmegyét vakmerő szegénylegények nyugtalanították. Tizenketten voltak, vezérüket Gligornak hívták. A banda nevezetesebb tagjai voltak: Bunduka, egy hetven esztendő ember, híres zárfelnyitó, azután a „halszemű“ Ravasel. Arad akkori alispánja elrendelte, hogy nem szabad ennivalót juttatni a legényeknek. A pásztorokat is beparancsolta a hegyekből. Erre a bujdosók egy napon megkötözve hozták magát Gligort az alispán kastélyába. Amikor azonban beléptek az alispánhoz, kényszerítették, hogy velük jöjjön barlangjokba. Itt kegyelmet kértek tőle, amit az alispán meg is ígért és kegyelemért folyamodott értük. Amíg az megérkezik, velük lakott az erdőn és élelemmel látta el őket. Javulásuk bizonyosságát adták azzal is, hogy egy hozzájuk állni szándékozó legényt megölték. A kegyelem meg is érkezett; a levelet a pálosi óhitű pap olvasta fel nekik; ugyanott, a templomban tettek fogadalmat, hogy életüket megváltoztatják. Szavukat meg is tartották és mint tisztességes emberek haltak meg.

¹¹ T. i. Konstantinápolyba, ahonnan a tudósító nov. 10-éről keltezve a hírt küldötte.

¹² Dr. Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. Pásztorút kiadása. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müint. R.-T. Cluj-Kolozsvár, 1925.

¹³ Megjelent a *Dekameronban*. Nemzeti Kiadás XI. kötetének 131. lapjától.

Ennek az elbeszélésnek a tárgyát Jókai a pozsonyi *Magyar Hirmondó* című lap 1784. évfolyamából vette,¹⁴ de arról szemmel láthatólag nem volt tudomása, hogy ez a történet egy sokkal jelentősebb esemény előjátéka volt, mint egy egyszerű rablótámadásé. A hegyekbe menekült emberek ugyanis elégedetlen román jobbágyok voltak, akik valóban magukkal hurcolták Forrai András aradi alispánt és annak közbenjárására kegyelmet nyertek. De az elégedetlenség azért tovább tartott és ugyanazon év őszén a Hora-Cloșca felkelésben sokkal véresebb alakot öltött, mint a Jókai békés elbeszélésében.¹⁵

A Jókai engesztelékeny, összhangot kereső lelke különös örömmel csüggött ezen a jóságos tárgyon. A megtérő, megjavuló bűnös, aki a társadalom hasznos tagja lesz, mindenben megfelelt nemcsak a romantizmus szépért lelkesülő eszméjének, hanem a Jókai szeretetreméltó, szelid lelkületének is. Nem csodálhatjuk tehát, hogy e tárgyat ugyanazon évben némi helyszínváltoztatással megismételte. E novella címe: *Reparált lelkek*.¹⁶

A múlt század végén¹⁷ Moldvában nagyon bizonytalan világ volt, a sok háború tönkre tette a közbiztonságot. Végre a tilisiti béke nyugalmat hozott, ugyanekkor egy igazságos fejedelem került trónra. A román népköltészet különös szeretettel dicsőíti a szegénylegényeket. Ezek az erdőkben tanyáznak. A szegény nép pártfogói, bűbajos tulajdonságokkal bírnak. A fejedelemnek sok baja volt a bujdosó legényekkel. Végre úgy vetett véget a bizonytalanságnak, hogy felakasztatott belőlük egy csapatot. Csupán a plojești (!) hegyek között tartotta fenn magát egy híres vezér: „az erős Páva”. Ezzel nem bírtak. Egy napon egy szép cigányleány jelent meg a fejedelem előtt és felajánlotta, hogy elébe hozza Pávát. Azonban azt kérte a fejedelemtől, hogy ne öltesse meg a legényt, hanem neki és társainak ajándékozzon egy puszta falut. A fejedelem menlevelet adott, mely egy puszta falura szólt. A bűbajos leány, Czitrá, erre elvezette a legényeket a faluba, ahol azok megtértek, bűnbánatot tartottak a papok előtt és megkeresztelkedtek. Páva neve Mihály lett, elvette Czitrát feleségül és mint kovácsmester tisztességes életet folytatott.

A novella ugyan a Román Fejedelemségekben játszik, — szemmel láthatólag nagyon bizonytalan történelmi és földrajzi keretek között, hiszen Ploiești nem Moldovában van, körülötte nincsenek hegyek, stb. — de azért az előbb tárgyalttal feltűnő rokonságban van. Alap gondolata ennek is a bűnös megtérése. Nagyon érdekes az elbeszélésben jól jellemzett román népköltészet. Jókai leírásából ugyanis világosan lehet látni, hogy ismerte a román népköltészet ama termékeit, melyeket „doina haiducească” névvel jelöl meg az irodalom. Ezek bujdosó szegénylegényekről szólnak.¹⁸ Jókai erre vonatkozó adatait *Alecsandri* híres népköltési gyűjteményéből merítette. Ebben olvassuk az „erős Páva” kifejezésnek megfelelő „Păunul codrilor”, vagy „Păunașul codri-

¹⁴ Tolnai Vilmos: *Jókai Mór forrásaihoz*. Irodalomtörténet, 1927. évf. 315. l.

¹⁵ J. Lupăș: *Răscoala țărănilor din Transilvania la 1784*. Cluj. 1934. — A 62. lapon.

¹⁶ A Nemzeti Kiadás XII. kötetében a 208. laptól.

¹⁷ T. i. a XVIII. század végén, mert Jókai elbeszélését a XIX. sz.-ban írta.

¹⁸ Dr. Kántor Lajos: *Magyarok a román népköltészetben*. Erdélyi Múzeum, 1933. 52. l.

lor“ elnevezést.¹⁹ Alecsandri szerint a „Păunaș“ derék ifjú vitézt jelent, aki egyben oly titokzatos, mint Pán, az erdők istene. Véleménye szerint ennek emlékét őrzi e népmondai alak. Híres szegénylegényekről több balladát közöl Alecsandri. Ilyen *Vidra*, vagy *Bujor*, aki a nép pártját fogta, épen ezért kedvelték és rejtegették. Ugyanitt értesülünk arról is, hogy egyes betyároknak megkegyelmeztek. Így a *Jianul* című balladához fűzött jegyzetből²⁰ megtudjuk, hogy ez a híres betyár a XIX. század elején élt, kegyelmet kapott később és békességben fejezte be életét Târgovișteben, ahol letelepedett.

Különös érdeklődésre tarthat számot az a kérdés, hogy honnan ismerte Jókai Alecsandri népköltési gyűjteményét. Alecsandri műve a megjelenésének idején (1852) irodalmi esemény volt, melyet nemcsak a románság körében, hanem Európa-szerte ismertek és nagyra becsültek. *Kotzebue Vilmos*, a híres német drámaíró fia, akit családi kapcsolatok és diplomáciai küldetések fűztek a románokhoz, 1857-ben német fordításban adta ki Alecsandri gyűjteményét.²¹ Első magyar ismertetője, *Acs Károly*, szintén ebben az időben működött.²² Az sem lehetetlen, hogy Jókai útközben, esetleg szóbeli közlésből ismerkedett meg az említett népköltési gyűjteménnyel. Bármiként is áll a dolog, fényes bizonyítéka Jókai általános érdeklődésének, amely különös mohósággal kereste a népiesen jellemző vonásokat.

A két népies román tárgyú novella megjelenése után Jókai huszonöt évig nem írt román tárgyú elbeszélést. 1883-ban jelent meg a *Fejedelem és Fra Diavolo* című novellája. Ez mégegyszer mintegy összefoglalja mindazokat a tárgyi ismereteket, amelyeket Jókai a románokról tudott.²³

A *Fejedelem és Fra Diavolo* című novella a színészek világából meríti tárgyát. Páli uram színigazgató volt, aki különösen operákat adott elő. Híres műsordarabja volt a *Fra Diavolo*. Páli uram felesége énekelte a szopránt, Páli uram a tenort. Páli egyébként mereven játszott; kiállt a színpadra és hüvelykujjával malmozva énekelt vagy dikciózott. Nyugodtsága is elárulta, hogy rendkívül jámbor ember volt. Az emlékezetes pozsonyi országgyűlés véget ért és a színésztársaság útra készült. Egy Avakum nevezetű görög rábeszélte Pálit, hogy menjenek Bukarestbe. Égre-földre esküdözött, hogy Bukarest szebb város, mint Bécs; hogy Kallimaki herceg teatrumot építtetett, hogy az új fejedelem, János vajda, Párizsban tanult és lelkesedik a színházért, s a felesége, Bajraktár nagyvezér leánya, török módra él. Van Bukarestben egy híres költő, Tarakszaki, az majd ellátja őket darabokkal. Addig-addig biztatta Pálit, míg végre útnak indultak.

¹⁹ Alecsandri idézett művének 25. l.

²⁰ Alecsandri idézett művének 160. l.

²¹ *Rumänische Volkspoesie*, Berlin, 1857. — Vulcanut valami megtévesztette és úgy vélekedett, hogy Kotzebue műve előbb jelent meg, mint az Alecsandrié. (Idézett munkájának bevezetésében a XXII. lapon.)

²² *Virágok a román népköltészet mezejéről. Ismerteti és kiadja Acs Károly*. Első füzet. Pest. Lauffer és Stolp bizománya, 1858.

²³ *Fejedelem és Fra Diavolo* először megjelent a *Pesti Hirlap* 1883. évf. 306. számában, másodszer az *Athenaeum Nagy Képes Naptárának* 1884. évfolyamában. A Nemzeti Kiadás LXIX. kötetében (*Még egy csokrot*) a 116–147. lapokon.

Hosszú utazás után végre megérkeztek Bukarestbe. A város csakugyan szép volt, a színészeket szívesen fogadták. Tarakszaki költő már másnap bemutatkozott. Kis, púpos emberke volt s rögtön ajánlotta, hogy tanulják be hatfelvonásos drámáját, melynek a címe: Mihály vajda, Tarakszaki hevesen udvarolt a direktornének, de csakhamar veszedelmes versenytársra talált János vajda személyében. A társulat számtalanszor előadta a Fra Diavolót, amelyet Tarakszaki románra fordított. Közben némi politikai nyugtalanság kezdődött, de Páli uram azzal mit sem törődött. Tarakszaki egyre unszolta a direktort, hogy adassa már elő a Mihály vajdát. Végül egy este nagy hagymakoszorút dobtak a színpadra. Ez az Unnahár fejedelemasszony bosz szúja volt, mivel megtudta, hogy férje a szép direktornének udvarol. Páli uram belátta, hogy valamiképen vissza kell szereznie a közönség kegyét. Elővették tehát Tarakszaki drámáját és ahogy tudták, betanulták. Páli játszotta Mihály vajdát. Erre az alkalomra a fejedelem odakölesönözte neki saját fejedelmi díszruháját, bajuszt ragasztott és világra úgy nézett ki, mint maga a fejedelem. Az első felvonás szerencsésen elindult. A színészek a román szöveget a sugó után szörnyű hibákkal tördelték, amin a közönség kitűnően mulatott.

Tarakszaki nem volt jelen. Ez a darab ugyanis csak jeladás volt a hetéria számára, melynek Tarakszaki is tagjai közé tartozott, hogy itt a felkelés pillanata. Galac felől érkezett a hetéria serege Wladimiresko Tivadar vezetése alatt.²⁴ Tervük az volt, hogy a fejedelmet elfogják és kényszerítik, hogy vezesse őket a törökök ellen. A hetéria csakugyan elfoglalta Bukarestet. A rémhírre a fejedelem a Páliné öltözőjébe menekült. A direktorné feltalálta magát. Hirtelen leborotválta a fejedelem bajuszát és Páli ruháiba bujtatta.

Közben Páli uram a kasszánál állott, már leijesen felőtözve és jelenésére várva. Egyszer csak odaront egy gyanus csoport, megragadta a fejedelem ruhájába bujtatott direktort és a palota elé hurcolta. Itt óriási fel-fegyverzett tömeg várt rá. Mindenki azt hitte, hogy ő a fejedelem. Felállították egy emelvényre és azt követelték, hogy szónokoljon. Nem volt mit tenni: elszavalta a Mihály vajda nagy jelenetét. Az pedig gyűjtő szónoklat volt, amelyben felszólítja a népet, hogy vonuljon a törökök ellen. Páli uram természetesen az egészről egy kukkot sem értett, csak azt látta, hogy szónoklata leir-hatatlan viharos lelkesedést váltott ki. Utolsó mondata ez volt: „Most bocsássatok a fejedelemnőhöz”. Erre nagy diadalmenetben cipelték a fejedelemnő lakosztályaiba. Unnahár fejedelemasszony, mint török nő, jól ismerte az ilyen zendü-léseket. Egy cseppet sem ijedt meg. Hallotta férje beszédét és szörnyű haragra gerjedt, hogy az a népet a törökök ellen tüzei. Dühösen beszélt hozzá valami nyelven, amiből Páli uram semmit sem értett, csupán azt látta, hogy a fejedelemasszony selyemzsinórt, meg méregpoharat mutogat neki. Erre úgy megijedt, hogy kiszaladt. Odakint már várták. Lóra ültették, hogy vonul-janak az ellenség ellen.

A színészek a zendülés hírére hirtelen összekapkodták a holmijukat és menekültek a határ felé. Vitték magukkal a fejedelmet is a direktor köntösé-ben. Valami nagy városnál belefutottak Ypsilanti táborába. Ez is a fejedelem ellen vonult, de a hetéria ellen is (!) az oroszok pártfogása alatt. Ypsilanti szívesen fogadta a színészeket és azt kívánta, hogy játsszák el Fra Diavolót. Hiába magyarázták, hogy a Fra Diavolót megszemélyesítő színész berekedt, Ypsilanti mindenféle rekedtség elleni orvosságot itatott meg vele. Nem volt más hátra: a fejedelemnek be kellett tanulnia Fra Diavoló szerepét. Az ám, de nem volt semmi hallása! Páliné rengeteget vesződött vele. Ypsilanti hirtelen színházat ácsoltatott össze és váratlanul megjelent a próbán. A meg-rémült fejedelem olyan lámpalázt kapott, hogy se nem látott, se nem hallott. Ekkor azonban híre érkezett, hogy ott a hetéria serege Wladimiresko veze-tésével. No erre Ypsilanti hirtelen ellene vonult, a hetériát leverte (!!) és Wladimireskót elfogta. Ám János vajdát nem tudták elfogni. Páli uram

²⁴ Híven igyekszem visszaadni Jókai művének tartalmát, hogy világosan bemutassam történelem-komponáló eljárását.

ugyanis látva, hogy nagy a veszedelem, hirtelen leszedte az álbajuszt, kibújt a fejedelmi köntösből és ellépett. Estére megkezdődött a Fra Diavolo előadás. János fejedelem sehogysem akart fellépni. Páliné toporzékolt. Ekkor a színpadról, ahol már folyt a darab, hirtelen felhangzott Fra Diavolo éneke. Páli uram ugyanis visszatalált társulatához, gyorsan nekiöltözött és kilépett a végszóra. Ennek hallatára Páliné a színpadra rohant és férje nyakába borult, amiért Páli nagy hidegvérrel büntetésre ítélte. Az előadás azután zavartalanul folyt, csak az egyik szereplő énekelt iszonyú hamisan. Az a fejedelem volt, aki még azon éjszaka Párizsba ment és sohasem tért többé vissza. Páli uram pedig ünnepélyesen megtiltotta társulatának, hogy valaha egy szót is merjenek szólni e kalandjukról.

Jókai történelmi tévedéseit az elbeszélte események világosan cáfolják. Nyilván látható, hogy Jókai olyan volt, mint a Bourbonok: nem tanult és nem felejtett semmit. Talán egész életében nem írt le nagyobb történelmi tévedést, mint amikor azt állította, hogy *Ypsilani leverte a hetéria seregét!* Főlölesleges hangsúlyoznom, hogy épen Ypsilanti volt a hetéria fővezére. De még bizonyos, érdekesebb részletek tárgyalása előtt meg kell jegyezmem Jókai védelmére, hogy az Ypsilanti-Tudor Vladimirescu fejezet a Iorga német és francia nyelvű történelmi műveinek megjelenéséig tökéletesen zavaros volt a külföldi történelmekben. *Cantu Caesar*, akit Jókai ebben az időben olvasott,²⁵ sőt Oncken monumentális műve is, mely Jókai könyvtárában megvolt, ugyancsak homályosan adják a vonatkozó részt. Példátlan ugyanis a történelemben, hogy ugyanazon helyen és ugyanazon időben egyszerre három párt álljon egymással szemben. Különben Jókai művei között ritkán lehet találni még egy helyet, ahol olyan szemmel láthatólag hangsúlyozta volna a történelmi keret tökéletesen mellékes szerepét, mint itten. És mégis — mily sajtászerű — behatódott történelmi vizsgálat után érdekes nyomokra fogunk bukkanni, amelyek a Jókai novellájának, ha történelmileg nem is igazolják, de határozottan jelentőséget adnak.

A Jókai novellája mindenekelőtt érdekes kapcsolatban van a román színészet kezdeteivel. Jelentéktelen kísérletektől eltekintve, a román színjátszás azzal kezdődik, hogy Caragea János fejedelem, aki barátságos viszonyban volt Gentzeel, Metternich herceg titkárával, összeköttetése útján színészeket kért Bécsből. Meg is érkezett 1818 augusztusában egy *Gherghy* nevű színigazgató társulatával, és drámai, valamint operaelőadásokat rendezett.²⁶ Ez a *Gherghy*, akinek nagy a fontossága a román színészet megindításában, *Gerger János* brassói szász színigazgató volt, aki ebben az időben nagy tevékenységet fejtett ki, többek között Kolozsvárt is ismételten szerepelt.²⁷ Világos, hogy a fejedelem levelére Gentz az erdélyi kormányzékhez írhatott, hogy küldjenek színészeket

²⁵ Amint az *Egy az Isten*-hez fűzött jegyzetei igazolják.

²⁶ *Teatrul la Români de Dimitrie C. Ollănescu, membru al Academiei Române. Partea II. Teatrul în Țera-Românească.* București, 1898. 8. 1.

²⁷ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár, 1897. 254. l. Hogy *Gherghy* valóban *Gerger Jánossal* azonos, könnyen eldönthető az *Ollănescu*-tól (a 8. lapon) említett *Dilly-né* nevű színésznő azonoságával. Ez a színésznő ugyanis *Dille-né* néven szerepel *Gerger* színtársulatában. Meg kell még említenem, hogy a románok ebben az időben cirill betűkkel írtak, így a nevek átírása sokszor körülményes volt.

Bukarestbe. Ott pedig annál is inkább a Nagyszebenben és Brassóban tartózkodó Gergerre gondolhattak, mivel ez 1815 május 5-én Brassóban román nyelven előadatta Kotzebue *Die gefährliche Nachbarschaft* című vígjátékát.²⁸

Gerger 1818 szeptember 8-án kezdette meg szereplését Bukarestben Rossini *Olasz nő Algirban* című operájával. A színi előadások felkeltették az ebben az időben a Román Fejedelemségekben tömörülő görög vezetőkörök figyelmét. A hetéristák nem akarták elmulasztani a kínáló jó alkalmat, hanem maguk is színtársulatot szerveztek, melynek célja a szabadságvágy felkeltése volt. Felváltva játszottak Gergerrel ugyanabban a helyiségben. Az első hetérista előadás — természetesen görög nyelven — Voltaire *Brutus fiainak halála* című színműve volt. Az előadás oly lázba hozta a hetéria ifjú tagjait, hogy a színmű végeztével az utcán pisztolyaikat kilőtték és forradalmi dalokat énekeltek.²⁹ Ez volt a hetéria első nyilvános megmozdulása, de a felkelés csak 1821 elején tört ki. Valószínű, hogy Gerger Bukarestben egy olasz operatársasággal egyesült. Annyi legalábbis bizonyos, hogy egy számos tagból álló olasz operaegyüttes szerepelt Bukarestben, amikor az Ypsilanti—Tudor Vladimirescu felkelés kitört.³⁰ Ez a társaság a zavarok elől Brassóba jött és itt 1821 május 3-tól július 5-ig operaelőadásokat tartott.³¹ Ugyanekkor sok előkelő bojár is Brassóba menekült, ahol a színi előadásokat szemlélve, elhatározták, hogy maguk is buzgolkodni fognak odahaza a román színművészet érdekében.³² Nemcsak az olasz társaság operaelőadásaiban gyönyörködhettek, hanem a magyar színészek vendégszereplésében is, akik 1822-ben és 1826-ban Brassóban vendégszerepeltek.³³ 1826-ban Déryné is a társulat tagjai közt volt és több bojár családdal ismerkedett meg,³⁴ el is látogatott hozzájuk és velük folytatott társalgását szokott eredetiségével örökítette meg. Egy Stefanészko nevű

²⁸ Dr. Eugen von Filtsch: *Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XXIII. Band. 1890. 310. l. Nagyon valószínű, hogy ez volt az első román nyelvű színi előadás. Iasiban az első román darab Gheorghe Asaki *Mirtil și Hloe* című pásztorjátéka volt, melyet 1816 dec. 27-én adtak elő (Teodor T. Burada: *Istoria teatrului în Moldova*. Iasi, 1915. I. 99. l.). Bukarestben 1819-ben, vagy 1820-ban adták Euripides *Hekuba* című drámájának román fordítását; ott ez volt az első román nyelven játszott darab (Ollănescu i. m. II. l.). Tudva azonban, hogy Gerger már azelőtt is mutatott be román nyelven színdarabot, alig hihető, hogy Bukarestben már egy évvel előbb ne játszott volna román nyelvű színdarabokat. — A Koetzebue említett vígjátékával együtt előadták d'Alayrac *Wer Vieles bringt, wird Jedem etwas bringen* című operettjét, de Filtsch szövegezésében nem világos, hogy ez is román nyelven folyt-e. Meg kell még jegyezni, hogy Filtsch nem ismerte a román színiélet történetét, Ollănescu és Burada pedig Filtsch munkáját.

²⁹ Ollănescu i. m. 10—11. l.

³⁰ Ollănescu erről nem tud. Filtschnél l. 313. l.

³¹ Valószínűleg ezek adták elő az Ollănescutól (8. l.) említett operák jeleneteket. Ez ugyanis fényes társaság volt, elsőrendű erőekkel.

³² Ollănescu, 16. l.

³³ Ferenczi Zoltán, i. m. 299. l.

³⁴ *Déryné naplója*. Sajtó alá rendezte Bayer József. Budapest. II. 257. l.

bojár-család hívta Dérynét, hogy látogasson el Bukarestbe. Ő el is ment volna, de társai félték a veszedelmes úttól. A román főnemesség olyan élénk érdeklődést mutatott a magyar színészet iránt, hogy Ghica herceg, aki természetesen nem tudott magyarul, tolmáccsal hallgatta végig az előadásokat. Így gyakran megtörtént, hogy egy-egy jobb kiszólás után az általános derűtség teljes elcsendesültével kezdett a herceg nevetni, minthogy a tolmács akkorra fordította le a hallott szellemességet.³⁵

Ha Déryné akkor elfogadja az ismételt szíves meghívást, ő vitte volna először a magyar színészetet Bukarestbe. Így azonban ez a dicsőség Pály Elek színigazgatót és híres magyar tenoristát illeti,³⁶ aki 1840 október 18-án szerepelt először Bukarestben³⁷ *Fetele de la Sziclosz* című darabbal román nyelven. Valószínű, hogy ez a darab azonos Treitschke *Siklósi borzasztó két éjszaka* című színművével, amelyet Komlóssy Ferenc fordított magyarra és 1828 november 2-án mutatták be először Kolozsvárt.³⁸ Pály csaknem egy hónapig időzött Bukarestben és Ghica Sándor fejedelem tiszteletére ünnepi előadást rendezett³⁹ hét élőképben, melyek a fejedelem áldásos működését dicsőítették.

A Jókai novellájában említett *Fra Diavolo* operát természetesen nem játszhatták a színészek Tudor Vladimirescu korában, tehát 1821-ben, minthogy Auber 1830-ban írta operáját és Bukarestben 1834-ben adták először.⁴⁰

Érdekes a Jókaitól említett *Tarakszaki* név. 1599-ben ugyanis Vitéz Mihály vajdának egy latinul írt életrajza jelent meg, amelynek a szerzője, Walther Baltazár, a mű előszavában elmondja, hogy ezt az életrajzot eredetileg román nyelven írta a fejedelem kancellárja és egy lengyel, névszerint Taranoviu vagy Tarnovski (magyar helyesírással *Tarnovszki*) lengyel nyelvre fordította.⁴¹ A név hasonlósága, továbbá az, hogy Tarakszaki épűgy, mint Tarnovszki Mihály vajdáról írnak, némi-gy gondolkozóra ejtheti az embert, bár valószínű, hogy csak a véletlen játékaról van szó.

³⁵ *Déryné naplója*, II. 264—265. l.

³⁶ Született 1796-ban Pápán, meghalt 1846-ban Kolozsvárt. Szinnyeinél (*Magyar Irók*, X. 245—248. l.) és a *Színművészeti Lexikonban* (III. 436—437. l.) részletes életrajza. Ez utóbbi Erődi Jenőtől.

³⁷ Szinnyei hibásan 1842-t ír. Ez az évszámtevédecs Feleki Miklós életrajzából került a Pály Elek adatai közé (*Vasárnapi Ujság*, 1877. 211. l.) A *Színművészeti Lexikonban* Erődi Imre a helyes évszámot írja, amely Ollánescu idézett művének 103. lapjáról való. Nem tudtam megtalálni, hogy ki közölte magyarul a helyes adatot. Erődi nem említi.

³⁸ Ferenczi Zoltán, i. m. 523. l.

³⁹ Ollánescu szerint, ahonnan ezeket az adatokat vettem (103. l.), a fejedelem trónralépésének évfordulóján. De ez nem talál októberre, minthogy Ghica Sándor fejedelem 1834 áprilisában lépett trónra. Lehet azonban, hogy októberben iktatták be hivatalosan.

⁴⁰ Ollánescu i. m. 24. l.

⁴¹ Gh. Adamescu: *Istoria literaturii române*. București. Biblioteca pentru toți. 138—139. l.

Jókai elbeszélésében valósággal elkábulva szemléljük a valóság és képzelet kúsza szövedékét. Hiszen kétségtelen, hogy a Jókai novellája a legképtelenebb történelmi tévedések mellett a történelem egészen elrejtett igazságait is magában foglalja. Ime: a hetéria első megmozdulása valóban egy színi előadással volt kapcsolatos, a bukaresti színészek valóban sietve menekültek a zavarok elől Brassó felé és módfelett valószínű, hogy egyik-másik velük megbarátkozott bojár közójük keveredve, álöltözetben menekült ki az országból. Pály valóban adott román darabokat Bukarestben és a fejedelem tiszteletére hazafias játékot is rendezett.

Kétségtelen, hogy Jókai nem ilyen kínos adatgyűjtés nyomán jött elbeszélésének gondolatára. Felesége, Laborfalvy Róza, tanuja volt a magyar színészet hőskorának és sok érdekes esetet mesélt el neki.⁴² Ebben az időben amúgy is nagy színészirodalmi esemény volt Déryné naplójának ismételt közlése.⁴³ Valószínű, hogy Jókai a páratlan érdekességű naplót már kéziratban olvasta. Jórészt innen került ki Pály jelleme. Ha együtt szerelmes szerepeket játszottak, — írja Déryné⁴⁴ — Pály hidegen átkarolta és a páholyokon jártatta szemét, mialatt így énekelt:

*Ninette kedves lélek
Csupán te néked élek...*

Déryné erre megcsípte figyelmeztetésül, hogy hevesebben játssza a szerelmezt, de Pály nyugodtan odasúgta neki: ma legalább háromszáz forint a jövedelem!

Pály második felesége, Botos Karolina, akiről Jókainál szó lenne, jellemileg nem egyezik az elbeszélés szellemes, ügyes és találékony direktornéjával. Aligha járok messze az igazságtól, ha úgy vélekedem, hogy ez a Pálné inkább a tűzrölpattant, páratlan ügyességű Déryné, akinek így állított emléket a nagy romantikus.

Ez a novella legélénkebb bizonyosága annak, hogy Jókait nem lehet csupán történelmi tévedései szempontjából megbírálni. A *Fejedelem és Fra Diavolo* Jókai legzseniálisabb elbeszélései közé tartozik. Nemesak a csapongó jókedv, a sokszor dévaj humor az, ami értékét kitünteti, hanem vígjátéki cselekvényének boszorkányos ügyességű bonyolítása, állandó és világos folyamatossága, amely lehetővé teszi, hogy állandóan át tudjuk tekinteni az egész szövedékét. Ha Jókai művei lassankint el is évülnek, ez a novella még sokáig fog dacolni a kérlelhetetlen idővel.

Vessünk még egy pillantást Jókai román tárgyú novelláira. Jókai voltaképen egy eseményt ismert a román történelemből, az *Ypsilanti—Tudor Vladimirescu-féle mozgalmat*, amely 1821-ben játszódott le. Nem

⁴² Erre vonatkozólag érdekesen ír Jókai a *Magyar Nábob* bevezetésében a Nemzeti Kiadásban.

⁴³ Először folytatásokban a *Vasárnapi Ujság* 1877. évfolyamában.

⁴⁴ *Naplója*. II. 311. l.

volt azonban pontosan tájékozva erről sem, csupán egy-két fontosabb név és esemény maradt meg emlékezetében. A hiányzó részeket nem tanulmányokkal pótolta, hanem saját képzeletéből egészítette ki, legtöbbször az igazság rovására. Hasonlóképen gyengén ismerte a Román Fejedelemségek földrajzi viszonyait is. Inkább érdekelte Jókait maga a román nép, annak szokásai és költészete. Tanulmányozta az akkor megjelent híres Alecsandri-féle gyűjteményt és annak adatait felhasználta.

Jókai összes novelláit a román nép őszinte megbecsülése jellemzi. Bárhol is ír a románságról, mindig tisztességgel, sőt szeretettel szól róluk. Román tárgyú novellái a romanticizmus hamisítatlan termékei, amelyekben elsősorban a mese fontos, azután a népiesség, s ezek mellett az adatok igazsága elhalványodik. Közöttük a *Jordaki feje* a heroikus, a *Fejedelem és Fra Diavolo* pedig a humoros nembn Jókai legkiválóbb alkotásai közé tartoznak.

Dr. Rajka László.